

Domonkosi Ágnes:
A megszólítás gyakorlatai. Tegezés, magázás, szólítás a társas viszonyok alakításában

(Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Gondolat-Jel 9. 2024. 422 o.)

A könyv szerzője, Domonkosi Ágnes közel 30 éve foglalkozik a társas kapcsolatok különböző nyelvi megnyilatkozásival, kiemelten a megszólítás különböző szinterein megjelenő formáival. Doktori értekezését is a témából írta, amely *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban* címmel 2002-ben jelent meg Debreceni Egyetemi Kiadóban. A témában a szerzőnek számos tanulmánya látott napvilágot különböző szakfolyóiratokban, konferenciakötetekben is. Most bemutatandó könyve a legújabb kutatásainak, a 2017–2020 közötti időszak eredményeinek összegzése. Munkáját a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával végezte. A könyv anyaga több szempontból is újat hoz a korábbi kutatásaihoz viszonyítva: „...elméleti szinten a variabilitás dinamizmusként való értelmezése révén, módszertani szempontból a valós diskurzusok megszólításainak működését leíró elemzések, illetve a metadiskurzusok kvalitatív tartalomelemzésének köszönhetően; emellett pedig az eltelt idő miatt új, változásokat mutató tendenciák felvázolásának lehetőségéből adódóan is [...] A kötet funkcionális kognitív nyelvészeti keretben tárgyalja a megszólítás elméleti és empirikus aspektusait” (Domonkosi, 2024: 8).

A kötet anyagát, a *Bevezetést* követően, amely a megszólításkutatásban alkalmazott alapfogalmakat és a megszólítások kutatásában alkalmazott módszerek ismertetését tartalmazza, két nagy egységre tagolta a szerző. Az első, a *Szempontok a megszólítási gyakorlatok értelmezéséhez* 12 alfejezetből áll, amelyekben hangsúlyozottan az elmélet áll a középpontban: „... egyfelől a megszólítások témakörének központi kérdéseit helyezi előtérbe, tárgyalva többek között a megszólítás szerepét a személyközi viszonyok alakításában, a nézőpont érvényesülését a megszólítások műveletében, a személynevek és névtípusok szerepét a megszólítások műveletében, miközben összegző szándékkal a korábbi empirikus adatok értelmezését is tartalmazza” (Domonkosi, 2024: 12–13). A fejezet főbb témái: a megszólítások és köszönések; a nemtegezés változatainak szociokulturális értéke; szimmetria és aszimmetria a megszólítási gyakorlatokban; megszólítások és nemi szerepek; metaforikus és metonimikus motivációk a megszólítási gyakorlatokban; személynév és megszólítás.

A második fejezet, *A megszólítás gyakorlatai: helyzetek, szokások, értelmezések* című fejezet 13 alfejezetből áll. A teljesség igénye nélkül a következő témaköröket emelem ki közülük: a gyógyító-beteg viszony megszólítási változatai; megszólítási gyakorlatok a rádiózás nyelvhasználatában; megszólítási gyakorlatok az oktató-hallgató viszonyban; a megszólítás kérdései a nyelvi tanácsadói gyakorlatban.

A szerző által elemzett minden témakör rendkívül izgalmas, a gyakorlati élet különféle területein, a szóbeli és írásbeli megnyilvánulásokban előforduló kapcsolatteremtési gyakorlatot mutatja be és elemzi. A vizsgált korpuszok számos valós diskurzust, valamint metadiskurzusok elemzését tartalmazzák. „Mivel a nyelvi kapcsolattartás, a megszólítások kérdése a társadalom, a közösségek viselkedési normáinak fenntartásában is lényegi szerepet játszik, az elemző részek sorát a nyelvi tanácsadásról szóló, a normaközvetítés lehetséges módjait is problematizáló fejezet zárja” (Domonkosi, 2024: 7).

Ismertetésemben a megszólítási gyakorlatok két használati területét emelem ki, amelyek egyrészt mindannyiunk hétköznapi kommunikációjában is szerepet játszhatnak, másrészt az oktatási gyakorlatban is megfigyelhetők.

Az egészségügyben, különösen a kórházi osztályokon folyó megszólítási formákat sokan érzékelték már közülünk, sőt esetleg kifogásolhatták is. A szerző ebben a fejezetben a tegezés-nemtegezés, az esetleges nominális megszólítási formák általánosan is jellemző használatát mutatja be. Az orvosok és az ápoló személyzet, valamint a betegek különböző módon alkalmazzák a megszólítási formákat, amelyek a kommunikációban részt vevők társadalmi helyzetétől, műveltségi szintjétől és korától is függenek. A vizsgált közegben az orvos a magázó formát természetesnek tartja. A *maga* és az *ön* névmások használata azonban már más megítélés alá esik az orvos és a betegek részéről. Az orvos megítélésében a *maga* megszólítás közvetlenebbnek, szolidárisabbnak hat, mint az *ön*, „... illetve a területi kötöttségű szokásrend egyaránt szerepet játszhat a nemtegező névmásokhoz való viszonyulásban. A tetszikelő megoldásokat (a főorvos asszony) főként a nála idősebb, vagy valamilyen okból fokozottan tiszteletreméltónak tartott (például régi tanárok), illetve rangosabb betegekhez fordulva használja, nemcsak a nőkhöz, hanem a férfiakhoz is, de önreflexiója szerint „esete válogatja”, és a forma választása nem is mindig tudatos” (Domonkosi, 2024: 182). Nézzük meg a nem orvos egészségügyi szakszemélyzet nominális megszólítási változatainak elemzését! Ismeretlen 65 éves férfi beteg megszólítása (a fiatalokat általában tegezik) a kérdőívek tanúsága szerint: Szabó úr (semleges), Szabó bácsi (42%), János bácsi (16%), János (13%), Kedves János (2%), Szabó János bácsi (5%). A fiatalabb nőbeteget a keresztnévükön vagy annak becézett formájával, az idősebb betegeket a *néni* szóval kiegészítve szólítják meg: Borbála (60%), Borika (20%), Kovács néni (10%), Borika néni (5%), Kovácsné drága (5%). A férfiaknál megjelenő *úr*-nak megfelelő elem nem szerepel. Ez azt mutatja, hogy a magyar nyelvhasználati gyakorlatban nem alakult ki normaként elfogadott változata, mint pl. az angolszászoknál. A betegek az orvost *főorvosnő*-nek vagy *főorvos asszony*-nak szólítják a vizsgált osztályon. Az adatok alapján a nővérek, ápolók általában a nemtegező magázó vagy tetszikelő változatot használják, kivéve, ha jó ismerős vagy rokon a beteg.

A kutatásban szerepelt az egészségügy megszólítási formáinak és problémáinak vizsgálata az internetes médiadiskurzusban is. „Az összegyűjtött párbeszédekben

szereplő reflexiók alapján a betegek megszólításában alapvetően a bizalmasnak tartott, így akár az orvosi kommunikáció közelítő stratégiájának részeként is értelmezhető megszólítási módok, azaz a keresztnévi formák, *néni*, *bácsi* és a különböző családi megszólítások (pl. *mama*, *papa*, *anyuka*) kiterjesztett használata tűnik igen ellentmondásosnak, akár erőteljes érzelmi reakciókat is kiváltva” (Domonkosi, 2024: 198).

A megszólításformák oktatásban való használata különböző témaköreiből a tegezés-nemtegezés formáit mutatom be röviden. „A hallgatók sajátos társas helyzetben vannak a felsőoktatási intézményeken belüli hierarchiát, az oktatókhoz való viszonyukat tekintve. Az oktató-hallgató kapcsolat ugyanis részben szimmetrikus viszonyt jelent, hiszen leendő szakemberek, kollégák képzését végzik az intézmények, részben azonban aszimmetrikus is a hierarchikus szerveződés miatt” (Domonkosi, 2024: 313). A kutatásban többféle módszert alkalmazott a szerző: kérdőívek, oktató-hallgató levelezés, az oktatókkal készített interjúk, tanulói csoportokkal folytatott beszélgetések elemzése.

A témához tartozó vizsgálat két egyetemi közösség, az egri EKE és a (szlovák) komáromi SJE megszólítási szokásrendjét vizsgálta a magyar szakos hallgatói közösségekben. Az adatok elemzésével kapott eredmények azt mutatják, hogy az egri közösségben a tanár-diák kommunikációban a kölcsönös nemtegező formák vannak többségben. A nemtegezés változatai azonban igen összetett képet mutatnak. „A hallgatók tipikusan önözve fordulnak az oktatókhoz, de ahogy az interjúk is megerősítik, a legmeghatározóbb gyakorlat a névmáskerülés, azaz a 3. személyű formák nominális megszólítással (*tanár úr*, *tanárnő*) kiegészülő változatai. Az oktatók életkora is meghatározza a választott nemtegező formát. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az oktatók több mint a fele 40 év alatti, az ő névmáshasználatukban gyakrabban fordul elő az *ön*, mint az idősebbek névmáshasználatában. Álljon itt példaként egy középkorú női oktatóval készült interjúrészlet: „Igyekszem elkerülni a magát meg az önt, mindig megkérdezem a hallgató nevét, sőt még azt is az elején, hogy milyen megszólításnak örülne, de szerintem egyébként keverem, én jobban szeretem az önt, de amúgy meg azt mondják, hogy a maga kedvesebb” (Idézi Domonkosi, 2024: 317).

A komáromi közösségben is többségben a nemtegező megszólítási formák a megszokottak. „A nemtegezés változatai, azaz az önözés, magázás, a tetszikelés és a névmáskerülés ... oktatók és hallgatók általi használatának eltérő aránya a szerepviszonyokban érvényesülő hierarchiát jelzik” (Domonkosi, 2024: 320). A szlovákiai magyar közösségben a magázás az elfogadottabb. Amíg azonban Egerben az idősebb oktatók részéről elfogadott, Komáromban a hallgatók is nagy arányban használják a *maga* névmást, mivel ezt közvetlenebbnek tartják, és nem sértőnek a tanárral szemben. „Az eltérés okai között meghatározónak tűnik, hogy ebben a régióban sokkal kevésbé társul a *maga* névmáshoz az alá-fölé rendelt viszonyra utaló társas jelentés, kölcsönösen nemtegező viszonyban jóval

semlegesebb értékű formának számít, mint a magyarországi használatban” (Domonkosi, 2024: 322).

A könyv minden fejezete jól alkalmazható a nyelvi kultúra fejlesztésében az oktatás minden szintjén. Sajnos nagyon időszerű is a kérdés, mivel nyelvhasználatunkban sok a bizonytalanság, és ez nemcsak a megszólítási gyakorlatra igaz, hanem a társadalom különböző csoportjaiban megnyilvánuló nyelvi udvariasság szintjén is megnyilvánul: a közszereplők beszédében, a médianyelvben stb.

Az igényes munka rendkívül alapos elméleti anyagát és gyakorlati elemzéseit jól kiegészíti a könyv végén található gazdag felhasznált irodalom, valamint a kutatásban alkalmazott kérdőívek. Jó szívvel ajánlom a könyvet minden szakembernek és nem szakembernek egyaránt, aki szeretné igényesen alakítani nyelvi érintkezéseit a különböző társas színtereken.

A könyv jól használható segédkönyvként az oktatás minden szintjén, kiemelten az egyetemi magyar szakos tanárképzésben és a doktori képzésben is, például a szociolingvisztika, a nyelvi kultúra oktatásában.

LŐRINCZ JULIANNA

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék

Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

jel2ster@gmail.com

<https://orcid.org/0000-002-1748-703>